DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-27

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛАШТУВАННЯ ЗАХИСНИХ СПОРУД У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Пишна Алла Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ,
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65014, Україна

Вступ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила умови функціонування національної системи освіти. Заклади освіти стали об'єктами ракетних ударів, артилерійських обстрілів та інших засобів ураження, що створило реальну загрозу життю та здоров'ю учасників освітнього процесу. За таких умов забезпечення права дітей на безпечне освітнє середовище набуло статусу одного з пріоритетних напрямів державної політики у сфері освіти та цивільного захисту.

За даними офіційного порталу Міністерства освіти і науки України «Освіта під загрозою» станом на червень 2026 року 4650 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 423 з них зруйновано повністю[957]. Так найбільше постраждали заклади освіти у Донецькій області, де повністю зруйновано 106 закладів освіти та пошкоджено 366 закладів, Харківській області – зруйновано 104, пошкоджено 762 заклади, Херсонська область відповідно – 82/303, Сумська область – 34/280, Миколаївська область – 33/280, Луганська область – 23/184, Дніпропетровська область – 22/531, Київська область – 15/235, Чернігівська область – 2/203, Запорізька область – 2/195, Житомирська область – 1/126, місто Київ – 0/341, Одеська область – 0/116, Хмельницька область – 0/111, Черкаська область – 0/65, Полтавська область – 0/46, Львівська область – 0/31, Кіровоградська область – 0/24, Вінницька область – 0/10, Івано-Франківська область – 0/9, Волинська область – 0/8, Рівненська область – 0/8, Тернопільська область – 0/2, Чернівецька область – 0/1, Закарпатська область – 0/0.

[957] Офіційний портал Міністерства освіти і науки України «Освіта під загрозою». URL: https://saveschools.in.ua/

За період з 24 лютого 2022 року по 01 червня 2026 року відповідно до інформації, оприлюдненої на Державному порталі «Діти війни»: загинуло 707 дітей, поранені – 2548, зниклі – 2317, знайдені – 54222, депортовані та/або примусово переміщені – 20570, повернені – 2223, постраждалі від сексуального насильства – 23 дитини[958].

Безпечне освітнє середовище є необхідною передумовою реалізації конституційного права на освіту. Під час дії правового режиму воєнного стану особливого значення набуває створення належних умов для безперервного освітнього процесу за одночасного гарантування життя і здоров'я здобувачів освіти, педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу. Саме тому облаштування захисних споруд цивільного захисту у закладах освіти розглядається не лише як виконання будівельних або технічних вимог, а як важливий механізм забезпечення фундаментальних прав людини.

1 Правові засади облаштування захисних споруд у закладах освіти

Право дитини на безпечні умови навчання є складовою комплексу основоположних прав людини, що охоплює право на життя, право на освіту, право на охорону здоров'я та право на безпечне для життя і здоров'я середовище. В умовах збройної агресії ці права набувають особливого значення, оскільки держава зобов'язана забезпечити не лише доступність освіти, а й її безпечність.

Досліджуючі міжнародно-правові стандарти забезпечення права дитини на безпечне освітнє середовище, слід, в першу чергу згадати положення статті 6 Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), у якій проголошено, що кожна дитина має невід'ємне право на життя. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини[959].

У статті 52 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року визначено, що цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не є воєнними об'єктами. У разі сумніву

[958] Державний портал «Діти війни». URL: https://childrenofwar.gov.ua/

[959] Конвенція про права дитини. Організація Об'єднаних Націй *(ООН) від* 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

в тому, чи не використовується об'єкт, який звичайно призначений для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інші житлові будови або школа, для ефективної підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях[960]. Крім того, належить забезпечити розпізнавання сховищ Міжнародним розпізнавальним знаком цивільної оборони яким є рівнобічний голубий трикутник на оранжевому тлі.

У 2021 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration)[961]. Декларація містить низку зобов'язань для попередження і реагування на напади та використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 898-р було затверджено План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл. У подальшому до плану заходів було внесено певні зміни згідно з Розпорядженням КМ № 655-р від 28.07.2023 та Розпорядження КМ № 278-р від 29.03.2024. Так, Планом передбачена реалізація заходів за такими напрямами як: ефективна система моніторингу нападів на заклади освіти; захист закладів освіти від нападів та їх відновлення у разі пошкодження; забезпечення безперервності навчання; забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту; інформаційна підтримка впровадження положень Декларації про безпеку шкіл[962].

Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (GCPEA) здійснила цільове дослідження впливу нападів на освітні установи та використання шкіл у військових цілях під час збройних конфліктів, а також розробила перспективні практичні рекомендації для запобігання та реагування на ці проблеми[963].

У 2023 році всіма 194 державами-членами ЮНЕСКО на 42-й сесії Генеральної конференції, було прийнято Рекомендацію щодо освіти для миру, прав людини та сталого розвитку, що є єдиним глобальним інструментом для встановлення стандартів, який визначає, як освіта має

[960] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

[961] Декларація про безпеку шкіл. URL: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/deklaratsiya-pro-bezpeku-shkil

[962] Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 898-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-p#Text

[963] Захист шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів. URL: https://www.unicef.org/ukraine

використовуватися для досягнення тривалого миру та сприяння людському розвитку[964].

Одним із ключових елементів моделі Програми розвитку ООН (ПРООН) з надання допомоги людям, які постраждали від вибухонебезпечних предметів, є створення інклюзивного, безбар'єрного середовища в їхніх громадах. Наприклад, було надано роз'яснення щодо організації навчального закладу, щоб у ньому було безпечно, комфортно та інформативно перебувати упродовж усього часу. Зокрема щодо облаштування «тихої кімнати» для дітей, які користуються слуховими апаратами чи кохлеарними імплантами, дітей з розладами аутистичного спектру, дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності[965].

Безпечне освітнє середовище є не лише соціальною гарантією, а й складовою конституційного механізму забезпечення права дитини на життя та освіту. У національному законодавстві право на безпечне освітнє середовище гарантується: Конституцією України; Законами України «Про освіту»; «Про повну загальну середню освіту» «Про охорону дитинства»; «Про правовий режим воєнного стану» та Кодексом цивільного захисту України.

Так, відповідно до статті 25 Закону України «Про освіту» засновник закладу освіти або уповноважений ним орган (особа) забезпечує та контролює створення у закладі освіти безпечного, здорового та інклюзивного чи спеціального освітнього середовища із забезпеченням універсального дизайну та розумного пристосування[966].

Кодекс цивільного захисту України визначає поняття захисних споруд цивільного захисту, їх класифікацію, порядок створення фонду захисних споруд, будівництво, реконструкцію, вимоги щодо утримання та відповідальність балансоутримувачів[967].

Під захисними спорудами цивільного захисту маються на увазі інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів.

У главі 7 «Укриття населення в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту та евакуаційні заходи». Порядок створення, утримання

[964] Draft revised 1974 Recommendation concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. UNESCO. General Conference, 42nd, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386924

[965] Борисенко Є., Брем С., Іванова О., Опаленик Я., Сарсадських І., Свєт Є. (2024). Універсальний дизайн : конспект лекцій / Уклад.: Виртосу І., Іванова О. ПРООН. 118 с.

[966] Про освіту. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

[967] Кодекс цивільного захисту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/conv#n570

фонду захисних споруд цивільного захисту, включення об'єктів до складу та виключення таких об'єктів з фонду захисних споруд цивільного захисту та ведення його обліку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 138[968]. Але слід звернути увагу, що об'єкти фонду захисних споруд закладів освіти під час здійснення освітнього процесу за очною формою здобуття освіти доступні тільки для учасників освітнього процесу.

Наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 10.08.2023 року № 702 визначено Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» вимоги до проєктування та будівництва захисних споруд цивільного захисту (сховищ, протирадіаційних укриттів) та споруд подвійного призначення із захисними властивостями сховищ або протирадіаційних укриттів. Ці норми слід застосовувати при новому будівництві та реконструкції захисних споруд цивільного захисту (сховищ, протирадіаційних укриттів) та споруд подвійного призначення із захисними властивостями сховищ або протирадіаційних укриттів[969].

Приміщення споруд подвійного призначення (СПП) закладів освіти рекомендується проєктувати, виходячи з їх можливого використання, непов'язаного із укриттям – для забезпечення потреб закладу освіти. За умови дотримання протипожежних і санітарно-гігієнічних вимог, вимог інклюзивності відповідно до ДБН В.2.2-40, а також вимог щодо забезпечення режиму експлуатації у таких приміщення рекомендовано передбачати приміщення відповідно вимог ДБН В.2.2-9, ДБН В.2.2-4, ДБН В.2.2-3.

В захисних спорудах та СПП спеціальних закладів дошкільної освіти, спеціальних закладів загальної середньої освіти та закладів дошкільної освіти, в яких утворені інклюзивні та/або спеціальні групи, площа на одного вихованця та учасника освітнього процесу визначається завданням на проєктування з урахуванням особливостей організації освітнього процесу для дітей з порушеннями слуху, зору, мовлення, поведінки, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку чи затримки психічного розвитку.

Новели ДБН В.2.2-5:2023 передбачають обов'язкове проєктування укриттів у нових закладах освіти; використання споруд подвійного призначення; вимоги до конструктивної міцності; систем життєзабезпечення;

[968] Деякі питання використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-п#n12

[969] ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3225773063500990463?doc_type=2

автономного електроживлення; вентиляції; водопостачання; санітарного забезпечення; евакуаційних виходів; інклюзивності; цифрового моніторингу готовності укриттів. Сучасне законодавство поступово переходить від формального існування укриттів до встановлення вимог щодо їх фактичної готовності до експлуатації.

Відповідно до статті 6 Кодексу цивільного захисту України цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про національну безпеку України», суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами цього Кодексу – у мирний час, а також в особливий період – у межах реалізації заходів держави щодо оборони України[970].

Суб'єктами забезпечення цивільного захисту є центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації.

Ефективність функціонування захисних споруд у закладах освіти значною мірою залежить від чіткого розмежування компетенції між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями, ДСНС України, органами управління освітою та керівниками закладів освіти.

Так, Кабінет Міністрів України – формує державну політику у сфері цивільного захисту; затверджує державні програми; визначає порядок створення фонду захисних споруд; забезпечує фінансування відповідних заходів; Міністерство освіти і науки України – визначає особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану; погоджує вимоги до функціонування закладів освіти; координує реалізацію державних програм будівництва укриттів; Державна служба України з надзвичайних ситуацій -здійснює державний нагляд у сфері цивільного захисту; проводить оцінку готовності укриттів; здійснює облік захисних споруд; надає приписи щодо усунення порушень; органи місцевого самоврядування є засновниками більшості комунальних закладів освіти; фінансують будівництво та реконструкцію укриттів; організовують їх утримання; забезпечують технічне оснащення; здійснюють контроль за готовністю до використання; на керівників закладів освіти покладається організація безпечного освітнього процесу; підтримання укриттів у готовності; проведення навчань і тренувань; інструктаж учасників освітнього процесу;

[970] Кодекс цивільного захисту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/conv#n570.

взаємодія з ДСНС; ведення необхідної документації; контроль за дотриманням правил експлуатації захисних споруд.

9 січня 2025 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо запровадження відповідальності за порушення вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту»[971]. Цим Законом було доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення статтями: 175^{-3} «Порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту» та 185^{-14} «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, або створення перешкод у їх діяльності»[972]. Розділ IX Особливої частини Кримінального кодексу України доповнено статтею 270^{-2} «Порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту»[973].

Але, на даний час в Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутня інформація щодо притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за зазначеними статтями. Слід зазначити, що за період з лютого 2022 року по теперішній час у Реєстрі наявна інформація щодо притягнення до адміністративної відповідальності по 68 справам за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених статтею 188^{-8} КУпАП «Невиконання приписів, розпоряджень та постанов посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту»[974].

Слід зазначити, що функціонування захисних споруд у закладах освіти забезпечується через багаторівневу систему публічного управління, ефективність якої залежить від належної координації діяльності всіх суб'єктів владних повноважень, достатнього фінансування, постійного державного контролю та неухильного виконання вимог законодавства у сфері цивільного захисту.

---

[971] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо запровадження відповідальності за порушення вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту : Закон України від 9 січня 2025 року за № 4200-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4200-20#Text

[972] Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text

[973] Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1694

[974] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

2 Організаційно-технічні особливості облаштування захисних споруд у закладах освіти

Забезпечення безпеки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану неможливе без створення ефективної системи захисних споруд цивільного захисту. Вибір виду укриття залежить від рівня загроз, містобудівних умов, кількості учасників освітнього процесу, технічного стану будівель та фінансових можливостей засновника закладу освіти. Саме тому питання класифікації захисних споруд і визначення критеріїв їх вибору має не лише інженерне, а й правове значення.

Відповідно до Кодексу цивільного захисту України та ДБН В.2.2-5:2023 захисні споруди цивільного захисту поділяються на: сховища; протирадіаційні укриття; споруди подвійного призначення із захисними властивостями; найпростіші укриття[975].

У сучасних умовах найбільш поширеними для закладів освіти є споруди подвійного призначення та найпростіші укриття, однак державна політика поступово орієнтується на будівництво повноцінних підземних споруд цивільного захисту, інтегрованих у нові будівлі шкіл і дитячих садків.

При виборі виду захисної споруди повинні враховуватися: прогнозований рівень воєнної небезпеки; чисельність здобувачів освіти та працівників; місткість укриття; час евакуації до захисної споруди; технічний стан будівлі; можливість автономного функціонування; рівень доступності для дітей з інвалідністю; економічна доцільність будівництва або реконструкції.

Особливе значення має принцип територіальної доступності укриття. Час переходу до нього повинен забезпечувати можливість укриття всіх учасників освітнього процесу до моменту виникнення небезпечних факторів ураження. Саме тому сучасні ДБН рекомендують розміщення захисних споруд безпосередньо у складі будівлі закладу освіти або в межах його території. В деяких випадках, якщо за конструктивними особливостями будівлі не можливе розташування укриття у будівлі, захисні споруди розміщувались поруч.

За даними МОН, укриття доступні для 11 375 закладів загальної середньої освіти. Найбільшу частину становлять найпростіші укриття – такі приміщення облаштовані у 6904 школах. Ще 2780 закладів освіти користуються укриттями, що належать іншим установам або суб'єктам господарювання. Тобто власної захисної споруди вони не мають, але можуть організувати безпечне перебування учнів в іншому приміщенні[976].

[975] Кодекс цивільного захисту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/conv#n570

[976] У МОН порахували школи з укриттями напередодні 1 вересня. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/u-mon-poraxuvali-shkoli-z-ukrittyami-naperedodni-1-veresnya

Організація безпечного функціонування захисних споруд передбачає дотримання комплексу архітектурно-планувальних, конструктивних, інженерних, санітарних і протипожежних вимог, встановлених державними будівельними нормами.

Ключове місце займає ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту», який визначає обов'язкові вимоги до: вибору місця розташування укриття; конструктивної міцності споруди; стійкості до впливу вибухової хвилі; планувальних рішень; площі приміщень; висоти приміщень; пропускної спроможності входів і виходів; аварійних виходів; систем вентиляції; опалення; водопостачання; каналізації; електропостачання; резервного електроживлення; зв'язку; пожежної безпеки; систем оповіщення; медичного забезпечення; умов тривалого перебування людей[977].

Окремої уваги потребує необхідність підтримання нормативного мікроклімату, рівня освітлення, шумового навантаження, температурного режиму, вологості повітря та санітарно-гігієнічного стану приміщень. У разі наявності плісняви, недостатньої вентиляції повітря тощо можливі випадки прояву алергічних реакцій або інші захворювання осіб, що перебувають в укритті.

З метою дотримання вимог до експлуатації укриттів у закладах освіти, відповідальні особи повинні забезпечувати: постійну готовність до використання; регулярні технічні огляди; перевірку інженерних систем; укомплектованість меблями; наявність аптечок; запасів питної води; резервного освітлення; санітарних вузлів; засобів пожежогасіння; інформаційних матеріалів щодо евакуації.

Не менш важливими є питання цифрового моніторингу технічного стану укриттів, ведення електронного обліку їх готовності та використання сучасних інформаційних технологій для управління безпекою освітнього процесу.

Таким чином, сучасні будівельні норми формують комплексний підхід до облаштування захисних споруд, який охоплює не лише вимоги щодо фізичного захисту, а й створення належних умов перебування дітей упродовж тривалого часу.

Однією з ключових вимог сучасного законодавства є забезпечення рівного доступу всіх дітей до безпечного освітнього середовища незалежно від стану здоров'я, рівня мобільності чи особливих освітніх потреб.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Закон України «Про освіту», Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору

[977] ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3225773063500990463?doc_type=2

та державні будівельні норми встановлюють обов'язок держави забезпечити безперешкодний доступ осіб з інвалідністю до всіх об'єктів освітньої інфраструктури, включаючи захисні споруди цивільного захисту.

Під час побудови та облаштування захисної споруди необхідно враховувати наступні критерії: універсального дизайну; безбар'єрного архітектурного середовища; доступних маршрутів евакуації; облаштування пандусів; ліфтів та підйомників (за технічної можливості); поручнів; тактильних покажчиків; контрастного маркування; навігації для осіб із порушеннями зору; візуального та звукового оповіщення; санітарних кімнат, адаптованих для маломобільних осіб; спеціальних місць перебування дітей, які користуються кріслами колісними. Але, нажаль, більшість укриттів у навчальних закладах назараз не відповідають таким вимогам.

Окрему увагу необхідно приділити організації евакуації дітей з особливими освітніми потребами. План евакуації повинен передбачати індивідуальний супровід таких дітей, визначення відповідальних осіб, застосування спеціальних засобів транспортування та регулярне проведення практичних тренувань.

Не менш важливим є психологічний аспект перебування дітей в укриттях. Захисні споруди у закладах освіти повинні бути облаштовані з урахуванням вікових особливостей дітей, містити місця для відпочинку, освітньої діяльності, психологічного розвантаження, забезпечувати належне освітлення, вентиляцію та комфортний температурний режим. Для дітей із розладами аутистичного спектра, сенсорними порушеннями чи іншими особливими освітніми потребами доцільно передбачати окремі тихі зони, візуальні підказки та адаптовані засоби комунікації.

Водночас інклюзивність захисних споруд повинна розглядатися не як додаткова вимога, а як обов'язковий елемент державної політики забезпечення права кожної дитини на життя, безпеку та освіту. Реалізація принципів універсального дизайну під час будівництва й реконструкції укриттів дозволяє гарантувати рівний доступ до захисту всім учасникам освітнього процесу без дискримінації.

Отже, організаційно-технічні особливості облаштування захисних споруд у закладах освіти мають комплексний характер і поєднують вимоги цивільного захисту, будівельних норм, освітнього законодавства та міжнародних стандартів у сфері прав людини. Їх належне виконання є необхідною передумовою створення безпечного, інклюзивного та безбар'єрного освітнього середовища в умовах воєнного стану.

3 Проблеми та перспективи вдосконалення облаштування захисних споруд у закладах освіти України

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України виявила системні проблеми у сфері забезпечення закладів освіти захисними спорудами цивільного захисту. Незважаючи на суттєве вдосконалення нормативно-правової бази та реалізацію державних програм будівництва укриттів, значна частина закладів освіти досі не відповідає сучасним вимогам безпеки.

Однією з ключових проблем залишається недостатня кількість захисних споруд. У багатьох територіальних громадах функціонують заклади освіти, які не мають власних укриттів або використовують найпростіші укриття, що не забезпечують належного рівня захисту від сучасних засобів ураження. Це обмежує можливість організації очного навчання, особливо в регіонах, що перебувають під постійною загрозою ракетних та дронових атак.

Іншою суттєвою проблемою є фізичний і технічний стан існуючих укриттів. Значна частина споруд була побудована десятки років тому та не відповідає сучасним вимогам ДБН В.2.2-5:2023 щодо міцності конструкцій, автономності інженерних систем, вентиляції, водопостачання, санітарно-гігієнічного забезпечення та доступності для маломобільних груп населення.

Проблемним залишається і питання інклюзивності. Більшість укриттів не обладнана пандусами, підйомними платформами, тактильними покажчиками, доступними санітарними вузлами та іншими елементами універсального дизайну. Це створює ризики дискримінації дітей з особливими освітніми потребами та суперечить вимогам Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю і національного законодавства.

Не менш важливими є організаційні проблеми: відсутність єдиної методики оцінювання готовності укриттів, недостатня цифровізація обліку захисних споруд (у деяких випадках в якості найпростішого укриття закладу освіти зазначались підвальні приміщення багатоквартирних будинків розташованих у радіусі 100 метрів від нього), нерівномірне фінансування між громадами, дефіцит кваліфікованих інженерних кадрів, а також недостатня координація між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та балансоутримувачами.

Проведений аналіз свідчить, що вирішення зазначених проблем потребує комплексного підходу, який поєднуватиме удосконалення законодавства, збільшення обсягів державного фінансування, розвиток міжнародного партнерства та впровадження сучасних управлінських технологій.

Одним із найбільш ефективних напрямів розвитку системи цивільного захисту у сфері освіти стало впровадження споруд подвійного призначення. На відміну від класичних сховищ, такі об'єкти використовуються у повсякденній діяльності закладу освіти як спортивні зали, актові приміщення, бібліотеки, коворкінги чи багатофункціональні освітні простори, а у разі виникнення небезпеки оперативно переводяться у режим захисної споруди.

Такий підхід має низку переваг: ефективне використання бюджетних коштів; раціональне використання площі закладу освіти; постійне утримання приміщень у належному технічному стані; швидке переведення у режим укриття; можливість організації безперервного освітнього процесу навіть під час тривалих повітряних тривог.

Практика останніх років свідчить про активне впровадження концепції підземних шкіл, які проєктуються відповідно до вимог ДБН В.2.2-5:2023 та можуть одночасно виконувати освітню і захисну функції. Такі об'єкти вже функціонують у низці регіонів України та демонструють високу ефективність у забезпеченні безперервності навчання. Так, наприклад, ліцей № 1 міста Подільськ Одеської області отримав оновлене та повністю обладнане укриття для учнів. Ремонтні роботи провели в межах швейцарсько-українського проєкту "DECIDE: ВІДБУДОВА. Ініціатива з відновлення шкіл"[978].

Водночас практика використання споруд подвійного призначення виявила низку проблем. Серед них – висока вартість будівництва, необхідність спеціалізованого інженерного обладнання, складність адаптації існуючих будівель, дефіцит земельних ділянок у щільній міській забудові та потреба у постійному технічному обслуговуванні.

Зарубіжний досвід свідчить, що інтеграція захисних споруд у повсякденну інфраструктуру освіти є найбільш ефективною моделлю забезпечення безпеки населення. Для України цей досвід є особливо актуальним у контексті післявоєнного відновлення освітньої інфраструктури. Наприклад, в Ізраїлі всі без винятку школи та дитячі садочки в центрі та на півдні країни побудовані з бетонними перекриттями та мають бомбосховища. Висотність шкіл – максимум 2 поверхи, стіни бомбосховища бетонні, а їхня товщина по всьому периметру – 40 чи 50 сантиметрів[979]. У Фінляндії 50 500 підземних укриттів – великих і маленьких, у столиці та найменших населених пунктах. Одночасно в бомбосховищах можуть сховатися 4,8 млн осіб (з 5,5 млн жителів). У кожній будівлі площею

[978] У школі на Одещині відкрили сучасне укриття: фото. Суспільне Одеса. URL: https://suspilne.media/odesa/919847-u-skoli-na-odesini-vidkrili-sucasne-ukritta-dla-skolariv-foto/

[979] Навчання в умовах війни: який досвід Ізраїлю може перейняти Україна. URL: https://24tv.ua/education/navchannya-umovah-viyni-yak-navchayutsya-uchni-izrayili_n2279221

понад 1200 квадратних метрів закон вимагає захисного приміщення, незалежно від того, житловий це район чи робоче місце[980].

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання, організаційних механізмів та фінансового забезпечення розвитку захисної інфраструктури закладів освіти.

Першочерговим напрямом є подальша гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері цивільного захисту, прав дитини та безпечної освіти. Доцільним є нормативне закріплення принципів Safe Schools Declaration, рекомендацій ЮНЕСКО щодо захисту освітньої інфраструктури та міжнародних стандартів універсального дизайну.

Потребує вдосконалення і Кодекс цивільного захисту України шляхом: запровадження окремої категорії захисних споруд для закладів освіти; визначення мінімальних стандартів безпеки для різних типів закладів освіти; удосконалення системи державного моніторингу готовності укриттів; цифровізації державного реєстру захисних споруд; встановлення єдиної методики оцінювання технічного стану укриттів.

Одним із ключових напрямів державної політики має стати перехід від фінансування окремих об'єктів до реалізації довгострокової державної програми розвитку безпечної освітньої інфраструктури. Така програма повинна включати: середньострокове та довгострокове бюджетне планування; співфінансування з місцевих бюджетів; залучення міжнародної технічної допомоги; використання коштів міжнародних фінансових організацій; розвиток механізмів державно-приватного партнерства; грантові програми для територіальних громад.

Перспективним напрямом є цифрова трансформація системи управління захисними спорудами. Йдеться про створення єдиного електронного реєстру укриттів закладів освіти, інтегрованого з інформаційними ресурсами ДСНС України, Міністерства освіти і науки України, Національної поліції України, органів місцевого самоврядування та Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. Це забезпечить оперативний моніторинг технічного стану споруд, прозорість використання бюджетних коштів і своєчасне планування модернізації.

Важливим напрямом удосконалення державної політики є розвиток культури безпеки. Поряд із будівництвом сучасних укриттів необхідно систематично проводити навчання учасників освітнього процесу, тренування з евакуації, підготовку педагогічних працівників

[980] Місць в укриттях більше, ніж жителів. Як це зробили у Фінляндії. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/bomboshovishcha-u-finlyandiji-dosvid-pidzemnih-ukrittiv-i-zastosuvannya-v-mistah-50621127.html

до дій у надзвичайних ситуаціях, а також забезпечувати психологічну підтримку дітей під час перебування в укриттях.

Таким чином, слід зазначити, що модернізація захисних споруд у закладах освіти має розглядатися не як тимчасовий захід, обумовлений воєнним станом, а як складова довгострокової державної політики у сфері національної безпеки, цивільного захисту та гарантування конституційного права кожної дитини на життя, безпечне освітнє середовище та якісну освіту. Комплексне вдосконалення законодавства, управлінських механізмів, фінансування та технічних стандартів дозволить сформувати стійку систему захисту освітньої інфраструктури, здатну ефективно функціонувати як в умовах воєнного стану, так і в післявоєнний період відновлення України.

Висновки

Проведене дослідження особливостей облаштування захисних споруд у закладах освіти дає підстави зробити висновок, що в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації забезпечення безпечного освітнього середовища стало одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Реалізація конституційного права на освіту сьогодні є невіддільною від забезпечення права кожної дитини на життя, безпеку та захист під час освітнього процесу.

Дослідження національного законодавства дозволило встановити, що в Україні сформовано достатньо розгалужену нормативно-правову базу, яка регламентує питання створення, утримання та експлуатації захисних споруд. Водночас проведений аналіз засвідчив необхідність подальшої гармонізації цих нормативних актів, усунення окремих колізій та забезпечення їх узгодженого застосування.

Встановлено, що сучасні державні будівельні норми суттєво змінили концепцію облаштування захисних споруд, орієнтуючи її не лише на забезпечення фізичного захисту населення, а й на створення безпечного, інклюзивного та функціонального простору, придатного для тривалого перебування учасників освітнього процесу. Особливого значення набули вимоги щодо інтеграції укриттів до нових будівель закладів освіти, застосування принципів універсального дизайну, забезпечення доступності для осіб з інвалідністю, автономності інженерних систем та можливості організації безперервного освітнього процесу під час повітряних тривог.

Разом із тим дослідження дозволило виявити низку системних проблем, які негативно впливають на ефективність функціонування захисної інфраструктури закладів освіти. До них належать недостатня забезпеченість окремих закладів освіти належними укриттями, значний фізичний знос існуючих споруд, нерівномірність фінансування між територіальними громадами, недостатній рівень інклюзивності, відсутність єдиної цифрової системи моніторингу готовності укриттів, а також необхідність подальшого вдосконалення міжвідомчої координації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, ДСНС України та органами управління освітою.

Анотація

Право дитини на безпечні умови навчання є складовою комплексу основоположних прав людини, що охоплює право на життя, право на освіту, право на охорону здоров'я та право на безпечне для життя і здоров'я середовище. В умовах збройної агресії ці права набувають особливого значення, оскільки держава зобов'язана забезпечити не лише доступність освіти, а й її безпечність.

У статті досліджено особливості облаштування захисних споруд у закладах освіти як гарантія реалізації права дитини на безпечне освітнє середовище. Проаналізовано правові засади та організаційно-технічні особливості облаштування захисних споруд у закладах освіти, зокрема, забезпечення доступності, інклюзивності та безбар'єрності укриттів для дітей з особливими освітніми потребами, практика використання споруд подвійного призначення, запровадження єдиних стандартів оцінки готовності укриттів, цифровий моніторинг стану захисних споруд.

Література

1. Офіційний портал Міністерства освіти і науки України «Освіта під загрозою». URL: https://saveschools.in.ua/
2. Державний портал «Діти війни». URL: https://childrenofwar.gov.ua/
3. Конвенція про права дитини. Організація Об'єднаних Націй *(ООН) від* 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
5. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/deklaratsiya-pro-bezpeku-shkil

6. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 898-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-р#Text
7. Захист шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів. URL: https://www.unicef.org/ukraine
8. Draft revised 1974 Recommendation concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. UNESCO. General Conference, 42nd, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386924
9. Борисенко Є., Брем С., Іванова О., Опаленик Я., Сарсадських І., Свєт Є. (2024). Універсальний дизайн : конспект лекцій / Уклад.: Виртосу І., Іванова О. ПРООН. 118 с.
10. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
11. Кодекс цивільного захисту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/conv#n570
12. Деякі питання використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-п#n12
13. ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3225773063500990463?doc_type=2
14. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо запровадження відповідальності за порушення вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту; Закон України від 9 січня 2025 року за № 4200-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4200-20#Text
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text
16. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1694
17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/
18. У МОН порахували школи з укриттями напередодні 1 вересня. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/u-mon-poraxuvali-shkoli-z-ukrittyami-naperedodni-1-veresnya
19. У школі на Одещині відкрили сучасне укриття: фото. Суспільне Одеса. URL: https://suspilne.media/odesa/919847-u-skoli-na-odesini-vidkrili-sucasne-ukritta-dla-skolariv-foto/
20. Навчання в умовах війни: який досвід Ізраїлю може перейняти Україна. URL:https://24tv.ua/education/navchannya-umovah-viyni-yak-navchayutsya-uchni-izrayili_n2279221
21. Місць в укриттях більше, ніж жителів. Як це зробили у Фінляндії. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/bomboshovishcha-u-finlyandiji-dosvid-pidzemnih-ukrittiv-i-zastosuvannya-v-mistah-50621127.html